

Beschouwing

Hoe bekwaam zijn lerarenopleiders in het innoveren van hun eigen opleidingen?

Ingrid Paalman-Dijkenga en Marco Snoek (gastredacteuren)

Samenvatting

In dit inleidend artikel bij dit themanummer staan we stil bij het belang van innovatie binnen de lerarenopleidingen. De artikelen in dit themanummer geven een breed overzicht van vernieuwingen binnen de Vlaamse en Nederlandse context. Mede geïnspireerd door een recente internationale conferentie over innovatie in de lerarenopleiding, stellen we echter ook vragen bij de aandacht voor het proces van onderwijsinnovatie. Dit lijkt een ontbrekend deel van de kennisbasis van lerarenopleiders. Gezien het belang van wendbaarheid van lerarenopleidingen om in te spelen op maatschappelijke vragen is (het ontwikkelen van) veranderkundige kennis in onze ogen een essentieel element van de kennisbasis van lerarenopleiders.

Aanleiding voor dit themanummer

Verschillende maatschappelijke ontwikkelingen zoals de coronacrisis, verdere digitalisering, het lerarentekort en dalende onderwijsprestaties leiden tot nieuwe uitdagingen voor het onderwijs en scholen en daarmee tot nieuwe verwachtingen ten aanzien van leraren. Daarmee doen ze ook onherroepelijk een appel op de lerarenopleidingen om leraren voor te bereiden op en te ondersteunen bij het omgaan met die nieuwe verwachtingen. Daarmee worden lerarenopleidingen uitgedaagd om hun opleidingsprogramma's te blijven innoveren.

Heel concreet was de uitdaging van de Vlaamse overheid in 2021 aan de Vlaamse lerarenopleidingen om innovatieprojecten te starten met als doel om te komen tot zowel versterking van de lerarenopleidingen als van de scholen. Speciale aandacht was daarbij voor het versterken van vakkennis en vakdidactiek, het flexibiliseren van opleidingstrajecten, en aandacht voor de uitdagingen van diversiteit in het onderwijs. De Vlaamse lerarenopleidingen hebben deze uitdaging opgepakt, wat resulteerde in 12 projecten. De opbrengst van een deel van deze projecten wordt gepresenteerd in dit nummer van het Tijdschrift voor Lerarenopleiders. Naast deze projecten krijgen in dit themanummer ook enkele innovatieprojecten in Nederland een podium: een vernieuwde lerarenopleiding aan de Hogeschool van Amsterdam en enkele innovatieve opleidingsroutes die

onderzocht worden in het kader van het NRO-project samen Vernieuwend Opleiden. Hierbij werken - in het kader van samen opleiden - meerdere hogescholen en scholen voor basis- en voortgezet onderwijs samen aan curricula gericht op nieuwe profielen van leraren.

Innovatie binnen de lerarenopleidingen in breder, internationaal perspectief

Een themanummer over innovaties in de lerarenopleidingen kan enerzijds gaan over concrete inhoudelijke vernieuwingen die kunnen bijdragen aan het vinden van antwoorden op maatschappelijke ontwikkelingen. Het kan ook een meer onderzoeksmatig perspectief kiezen door te zoeken naar de vraag wat vernieuwing nu eigenlijk concreet oplevert. Maar het kan ook een meer meta-perspectief nemen op het proces van onderwijsinnovaties en de spanningen en paradoxen die daarbij optreden. In dit themanummer komen al deze drie perspectieven aan bod. In de eerste reeks artikelen worden portretten geschetst van de Vlaamse innovatieprojecten, hun aanleiding, achtergrond en invulling. Daarna volgt een onderzoeksartikel naar het effect van een nieuwe opleidingsroute op het profiel en de kenmerken van de studentengroep die zich aangetrokken voelt door die route. Tenslotte pakt het laatste artikel – voortkomend uit een NRO-onderzoek naar vernieuwende trajecten binnen de Nederlandse lerarenopleidingen – een meta-perspectief door te kijken naar vernieuwende en behoudende krachten die bij deze processen een rol spelen. De uitnodiging aan lerarenopleidingen om hun curricula te vernieuwen speelt niet alleen in Nederland. In alle landen staan lerarenopleidingen voor de opgave om antwoorden te vinden op veranderingen in maatschappij en onderwijs. Dat was aanleiding voor het *Teacher Education Policy in Europe* netwerk – dat een brug wil slaan tussen praktijk, onderzoek en beleid rond lerarenopleidingen – om het thema *Innovatie binnen de lerarenopleidingen: duurzaamheid en impact op micro-, meso- en macroniveau* centraal te stellen in het jaarlijkse congres van het netwerk in maart 2024 in Aix-en-Provence. In de openingstoespraak benoemde Michael Schratz de spanning die een rol speelt bij innovaties in lerarenopleidingen: in welke mate heeft de lerarenopleiding als taak leraren op te leiden die leerlingen inwijden in de kennisbasis die we als samenleving over de eeuwen ontwikkeld hebben – en is het daarmee vooral een instituut dat het verleden reproduceert? Of is de lerarenopleiding vooral een instituut dat leraren opleidt als change

agents? Change agents, die door het onderwijs dat zij zullen geven, bijdragen aan maatschappelijke verandering en transformatie?¹

De vraag lijkt retorisch, maar daar onder liggen vragen over de bedoeling en het doel van onderwijs. Over de bedoeling en het doel van onderwijs en lerarenopleidingen kunnen meningen behoorlijk verschillen, wat makkelijk kan leiden tot een ideologische strijd rond het curriculum, zowel op landelijk niveau als binnen lerarenopleidingen zelf. In die strijd kan het helpen om de onderliggende waarden expliciet te maken. Het curriculumkader van Schiro (2013) kan daarbij helpen. Dit kader maakt verschillende curriculum-oriëntaties zichtbaar die leidend kunnen zijn bij het maken van curriculumkeuzes: *scholar-academic*, *social-efficiency*, *learner centered* en *social reconstruction*. De belangrijkste focus bij *scholar-academic* is kennisoverdracht en het versterken van het culturele erfgoed. *Social-efficiency* gaat over de vraag hoe leerlingen goede burgers worden en hun plek vinden in de maatschappij (waarbij overigens nog verschillende opvattingen kunnen bestaan over wat daar dan precies aan curriculuminhoud voor nodig is). *Learner-centered* richt zich op het uitgangspunt dat de lerende en zijn/haar behoeften centraal staan. *Social reconstruction* kijkt vanuit maatschappelijke vraagstukken (bijv. t.a.v. duurzaamheid, ongelijkheid) naar de vraag wat het onderwijs daaraan kan bijdragen. Deze curriculumoriëntaties zijn ook te herkennen in de – soms verhitte – debatten over onderwijs en lerarenopleidingen in Nederland en Vlaanderen. Het programma van de TEPE-conferentie gaf een mooie staalkaart van actuele thema's die lerarenopleidingen in Europa momenteel oppakken en waarmee ze hun curricula willen vernieuwen. Daarbij was veel aandacht voor vraagstukken die ook in de Vlaamse projecten zichtbaar zijn: vraagstukken rond duurzaamheid, digitalisering, internationalisering, diversiteit & inclusiviteit, onderzoekende houding van leraren, en nieuwe transformatieve pedagogische aanpakken. Het congresprogramma en de Vlaamse projecten laten zien dat lerarenopleidingen actief hun verantwoordelijkheid oppakken ten aanzien van actuele maatschappelijke vraagstukken en uitdagingen waar scholen voor staan.

¹ Zo stelt de Europese Commissie dat het doel van onderwijsinstellingen is om zich blijvend te ontwikkelen en aan te passen om hun belangrijkste taak te kunnen uitvoeren namelijk om leerlingen en studenten voor te bereiden op een complexe wereld waarin alles verweven is en die in een snel tempo veranderingen doormaakt op het gebied van technologie, cultuur, economie en demografie. <https://education.ec.europa.eu/nl/education-levels/higher-education/innovation-in-education>

Korte schets van de artikelen in dit nummer

Hieronder geven we een kort schets van de verschillende artikelen in dit nummer en proberen die te relateren aan de oriëntaties van Schiro. We sluiten dit artikel vervolgens af met enkele beschouwingen vanuit een innovatief- en veranderkundig perspectief.

Karolien Keppens, Lisa Herman, Aron Decuyper, Leen Haerens, Katrien De Cocker en Ruben Vanderlinde beschrijven in hun artikel *Nieuwe aanpak en technieken, video annotatietool* de ontwikkeling van een videotool waarbij feedbackprincipes tijdens de LIO-fase centraal staan. Door middel van feedback van diverse betrokkenen tijdens de LIO-fase wordt geleerd van en met elkaar om de lespraktijk te verbeteren en verder te ontwikkelen. De dialoog is daarbij als gespreksinstrument belangrijk. De onderliggende oriëntatie van dit project, heeft kenmerken van scholar academic en learner centered. Kennis en ervaringen staan centraal om een betere leraar te worden in de praktijk en tegelijk helpt het studenten om zelf regie te nemen over hun leerproces. De tool heeft, om optimaal te kunnen werken, een duidelijke inbedding nodig in de lerarenopleidingen.

In het artikel *Leren van leraren in opleiding; vanuit noden van betrokkenen naar een begeleidingsaanpak in trioloog*, onderscheiden Katrien Cuyvers, Sabrina Govaerts, Tom Smits en Gert Vanthournout twee belangrijke componenten bij het begeleiden van studenten bij zelfregulerend leren, namelijk doelbewust reflecteren en het herkennen van leerkanalen in de praktijk van alledag. Door middel van een pilot 'start to teach' is een begeleidingsinstrument ontwikkeld om vanuit zelfregulerend leren, de leraar-in-opleiding te stimuleren na te denken over belangrijke leermomenten in de driehoek van opleiding, student en werkveld. Kijkend naar de divers beschreven oriëntaties denken wij dat de learner centered benadering voor een groot deel vertegenwoordigd wordt in dit onderzoek. De aandacht ligt immers nadrukkelijk op het ontwikkelen van leraarschap voor de desbetreffende student en de vragen die deze stelt tijdens het LIO-proces.

In het artikel *Professionele leergemeenschappen en etnisch-culturele diversiteit in het secundair onderwijs. Lessen van en voor lerarenopleidingen* gaan Evelien Flamez, Ellen Claes en Chidia Ari in op cultuur responsief worden in scholen. Er wordt gesteld dat lerarenopleidingen en scholen kleurenblind zijn voor wat betreft diversiteit. Er is geen erkenning voor diversiteit. Het onderzoek richt zich daarom

op het cultuur responsief (en sensitief) worden en op het leren omgaan met diversiteit in scholen. Dit wordt gedaan door te werken met het schooldiversiteitsmodel dat als uitgangspunt heeft dat eenieder zich thuis kan voelen op school. Leraren zijn, zo blijkt, een belangrijke actor bij het bevorderen van aandacht voor diversiteit. De professionele leergemeenschap wordt benut als brug om aan dit thema te werken. Vanuit de gedachte dat het kunnen omgaan met diversiteit een noodzakelijk vaardigheid is om te kunnen functioneren in scholen van vandaag sluit het artikel aan bij social efficiency oriëntatie. Het feit dat leraren hiermee ook kunnen bijdragen aan een samenleving met meer gelijke kansen, sluit weer meer aan bij social reconstruction.

Marijke Wilssens en Katrijn Pools beschrijven in hun artikel *Flexio: flexibel professionaliseren rond flexibel onderwijs en diversiteit* hoe zij basisscholen samenbrachten in flexibele leergemeenschappen met verschillende onderwijspartners, waaronder lerarenopleiders, studenten en pedagogische begeleiders. Doel van deze leergemeenschappen is om samen te werken aan uitdagingen ten aanzien van diversiteit, waaronder verschillen in etnisch-culturele achtergronden, socio-economische status, religie en gender. Ondanks de inspanningen ervaren schoolteams diversiteit hoofdzakelijk als een obstakel. Het artikel illustreert enkele voorbeelden van deze leergemeenschappen, benadrukt aandachtspunten en biedt adviezen voor lerarenopleidingen. Ook dit artikel sluit aan bij de social reconstruction oriëntatie.

In het artikel over *Een opleidingsdidactiek voor geïntegreerde schoolvakken: de casus project algemene vakken* besteden Karel Van Nieuwenhuyse en Eline Vanassche aandacht aan het opleiden vanuit verschillende deeldisciplines. Hierin is aandacht voor het ondersteunen van de brede vorming van leerlingen vanuit het stellen van een aantal sleutelvragen gedurende het onderzoek. De praktijk en theorie wordt sterk gecombineerd in dit onderzoek en er is sprake van een collectief ontwikkel- en leerproces. Hierbij wordt voortdurend gebruik gemaakt van de diverse perspectieven van studenten en lerarenopleiders door te werken in een professionele leergemeenschap. In dit onderzoek is sprake van combinaties van oriëntaties waarbij de oriëntatie van learner centered het meest in het oog springt.

Kirsten Devlieger, Jozefien Schaffler, Stephanie Vervaet, Stijn Coussement, Kristof Van De Keere en Ruben Vanderlinde gaan in het artikel *Integratie van educatieve technologie ter verrijking van STEM onderwijs* in op de rol die digitale technologie zou moeten hebben in het onderwijs, gezien de groeiende ontwikkelingen van digitale technologie in de samenleving. Dit onderzoek erkent het belang van het meenemen van alle betrokkenen aan de start van een nieuwe digitale innovatie. Hierbij wordt uitgegaan van integratief onderwijs, effectief leren met aandacht voor de lerende (learner centered oriëntatie). Leermodules zijn ontworpen en uitgetoetst in dit onderzoek en op waarde geschat vanuit de rol van de leraar.

In het artikel van Katrien Vyvey, Renaat Frans, Liesbeth Noppen, Ilse Ooghe, Jo Tondeur en Iris Stiers *Het LOB-STEM-model voor een blended STEM-didactiek in de lerarenopleiding* wordt gewerkt vanuit Teacher Design Teams. Binnen deze zogeheten Teacher Design Teams worden interdisciplinaire antwoorden gezocht op vraagstukken die leven in het onderwijs en de maatschappij. De leraar kan door middel van co-teaching meer ontwikkelen naar een STEM-leraar. Daarbij is een rolmodel en reflectie van cruciaal belang. In de lerarenopleidingen is het daarom zaak dat aankomende professionals authentieke ervaringen opdoen om van te kunnen leren en te ontwikkelen in het beroep als leraar (en specifiek met STEM). De context dient daarbij altijd in ogenschouw genomen te worden, omdat deze de manier waarop iemand wordt gevormd (of wat deze voor mogelijkheden krijgt), beïnvloedt. In deze innovatie zien we aspecten van de scholar academic oriëntatie (de aandacht voor het overbrengen van inhoud vanuit de STEM-vakken) als vanuit social efficiency oriëntatie (vanuit de behoefte van samenleving en bedrijfsleven aan meer leerlingen die vervolgopleidingen in het STEM-domein kiezen).

In het artikel *Effectief in het Frans, een leerpad voor toekomstige leerkrachten lager onderwijs* richten Stéphanie Vanneste, Katrien Dewaele, Liezelotte De Schryver, Wouter Buelens en Fien Depaepe zich als enige auteurs in dit themanummer op vakinhoud en vakdidactiek. Aanleiding hiervoor is de slechte kwaliteit van de lessen die in het Frans worden gegeven. Het richt zich daarmee sterk op de oriëntatie van scholar academic die aandacht heeft voor kennis van het Frans en oog heeft voor het behoud van het culturele erfgoed van de Franse taal. In de aanpak wordt gebruik gemaakt van het TPACK-model voor het ontwikkelen van vaardigheden en het effectief implementeren van strategieën in de lespraktijk.

Het in ontwikkeling zijnde leerpad voor het lesgeven in de Franse taal wordt bijgestuurd door betrokkenen te betrekken. De invloed van de eigen context om zich de vaardigheden eigen te maken vanuit het leerpad, worden benoemd in het artikel.

De maatschappelijke betrokkenheid staat voorop bij de innovatie die beschreven wordt in het artikel Izaak Dekker, Marco Snoek en Marjon Fokkens-Bruinsma over *Uitgestelde aandacht keuze vakgebied: motieven voor leraar bij brede pedagogische lerarenopleiding*. De pedagogische inhoud en motivatie is belangrijk voor de motivatie om leraar te worden, te zijn en te blijven. De opleiding is ontstaan vanuit een verlangen van het werkveld om wendbaarheid te bevorderen binnen het leraarschap doordat een student de mogelijkheid heeft om uit te stromen met twee profielen. Begrippen als kansenongelijkheid en werken met jongeren zijn van belang in het uitwerken van deze opleiding. Hierin wordt de oriëntatie van social reconstruction herkend.

De verschillende beschreven innovaties laten een brede waaier aan inhoudelijke ontwikkelingen en van curriculumoriëntaties zien. Tegelijk zijn de meeste artikelen vooral gericht op wat wij zouden willen omschrijven als microniveau innovaties. Mooie, afgebakende innovatieve onderzoeken gericht op veelal veranderingen van ofwel didactiek, pedagogiek of beiden. Ze zijn niet beschreven als ingrijpende nieuwe perspectieven op pedagogiek die aanzetten tot transformaties van leren en nieuwe manieren van denken over het opleiden van leraren. Het betreft grotendeels innovaties die in een bepaalde context van de lerarenopleidingen en sommige ook verbonden aan het werkveld binnen samen opleiden, worden uitgevoerd. Voor de beschreven artikelen geldt bovendien dat nog niet beschreven is op welke manier borging in het curriculum plaats zal vinden. Ongetwijfeld zullen bij verdere doorontwikkeling de verschillende initiatieven stuiten op de uitdagingen om in een bestaande context nieuwe aanpakken te implementeren en daarbij anderen, vanuit samenwerking mee te nemen.

In het laatste artikel van dit themanummer *Balanceren tussen Courage en Care: omgaan met paradoxen bij de vernieuwing van lerarenopleidingen* focussen Marco Snoek, Frank Crasborn & Bruno Oldeboom juist wel op dit vraagstuk van implementatie en borging. In het kader van een NRO-project Samen Vernieuwend Opleiden – waar wij beiden ook bij betrokken zijn – worden 6

innovatieve routes binnen Nederlandse lerarenopleidingen gevolgd waarbij ingrijpende keuzes zijn gemaakt ten aanzien van het opleidingsprofiel en de opleidingsdidactiek. Dergelijke keuzes roepen spanningen op ten aanzien van bestaande curricula en systemen. Dat kan ook makkelijk leiden tot spanningen tussen opleiders, omdat ieder bijvoorbeeld een andere leidende curriculumoriëntatie hanteert. De auteurs beschrijven deze spanning aan de hand van paradoxen en geven handvatten hoe wel en niet om te gaan met die paradox.

Innovatie als proces: 6 sleutelvragen

Wat opvalt in de artikelen – met uitzondering van het laatste – is dat bij het beschrijven van innovaties binnen de lerarenopleidingen er weinig aandacht is voor het innovatieproces zelf. Ook tijdens het TEPE-congres ging het nagenoeg niet over de vraag hoe innovaties een duurzame plek kunnen krijgen in de programma's en de structuren van lerarenopleidingen en wat daarvoor nodig is. Terwijl uit onderzoek blijkt dat de duurzame doorwerking en implementatie van onderwijsinnovaties niet vanzelfsprekend is (Krijgsman et al, 2022). Daarmee bleven dus ook vragen onbeantwoord zoals:

- Hoe kan ervoor gezorgd worden dat innovatieve projecten in stand worden gehouden en ook verbreed kunnen worden door inbedding in andere curriculumonderdelen en praktijken van (samen) opleiden buiten de eigen hogeschool?
- Op welke manier veranderen afzonderlijke innovatieve projecten ons algemene begrip van curricula in de lerarenopleiding, zowel in de ontwikkeling van een nieuwe opleidingspedagogiek als in nieuwe structuren?
- Hoe versterken we ons begrip van de interne en externe dynamieken van innovatie in de lerarenopleidingen?
- Hoe kunnen praktijk, onderzoek en beleid elkaar versterken om de transformatieve kracht van lerarenopleidingen te versterken?

Deze vragen zijn niet alleen relevant binnen de bredere Europese context, maar ook voor lerarenopleiders in Vlaanderen en Nederland. Slechts weinig publicaties in het Tijdschrift voor Lerarenopleiders geven expliciet antwoord op de vier vragen hierboven. Een uitzondering is het artikel van Geert Kelchtermans uit 2018, waarin hij ingaat op zes sleutelvragen die bij onderwijsvernieuwing om een antwoord vragen:

1. De normatieve vraag: Gaat over verbeteren. Wat is beter? Beter in welke zin? Beter voor wie?
2. De politieke vraag: Gaat over belangen. Wie bepaalt dat?
3. De strategische vraag: Gaat over draagvlak. Hoe komen we daar? Wie stuurt of beslist? Hoe krijg je mensen mee?
4. De creatieve vraag: Gaat over vormgeven. Hoe krijgt de onderwijsvernieuwing vorm in de praktijk? Wat is er straks anders?
5. De effectiviteitsvraag: Gaat over effecten. Wat levert het op? Hoe zien we dat dit het gewenste resultaat heeft?
6. De verklaringsvraag: Gaat over het resultaat. Hoe komt het dat het wel/niet gelukt is? Hoe komt het dat we deze uitkomst hebben?

Bij veel innovatieprojecten ligt de nadruk een beetje op de normatieve vraag (wat willen we veranderen en waarom?) en vervolgens vooral op de creatieve vraag (hoe gaan we het vormgeven?). Als er ruimte is om even afstand te nemen en flankerend onderzoek uit te voeren, komt ook de effectiviteitsvraag aan de orde (wat is het resultaat?). Wanneer innovatieprocessen zich alleen beperken tot deze vragen, kan dat makkelijk tot interne spanningen leiden, omdat er te weinig aandacht is voor de normatieve vraag (Wat is beter? Beter voor wie?), voor de politieke vraag (Wie heeft het voor het zeggen? Welke curriculumoriëntaties krijgen daarbij vooral aandacht? Wiens stem wordt gehoord?) of voor de strategische vraag (Hoe geven we het proces zo vorm dat er draagvlak ontstaat, dat ieder zich uitgenodigd voelt om mee te doen en dat een innovatie ook duurzaam geborgd wordt in de dagelijkse praktijk).

De vragen van Kelchtermans benadrukken dat innovatie in de lerarenopleidingen geen geïsoleerd intern proces kan zijn. Innovatie heeft immers betrekking op (de toekomst van) het opleiden van nieuwe leraren voor het werkveld. Studenten zijn daarbij direct-belanghebbenden en zouden intensief betrokken moeten zijn bij innovatieprocessen, om hun wensen, opvattingen en verwachtingen mee te kunnen nemen en ook verantwoordelijkheid te kunnen nemen. Ook leraren en schoolleiders zijn directe stakeholders, omdat het gaat over hun nieuwe collega's. Dat maakt innovatie in de lerarenopleiding dus in essentie tot een interactief, wederkerig en dialogisch proces. Dit dialogische karakter van innovatie is terug te lezen in verschillende artikelen in dit nummer. In die zin zou het mooi zijn om het concept van 'samen

opleiden', dat al het dialogische karakter van het opleiden van leraren benadrukt, uit te breiden met het begrip 'samen innoveren'.

Veranderkundige kennis van opleiders

Dit alles roept de vraag op hoe het staat met veranderexpertise binnen de lerarenopleidingen. Weliswaar is er in de beroepsstandaard van Velon (2016) wel aandacht voor 'organisatorisch en beleidsmatig bekwaam' en voor 'ontwikkelingsbekwaam', maar die eerste gaat vooral over samenwerking in teams en het bijdragen aan organisatie en beleid, terwijl die tweede vooral gaat over onderzoek, reflectie en professionalisering. Dat is nog wat anders dan het vormgeven aan veranderprocessen. Ook in de kennisbasis voor lerarenopleiders is geen expliciete aandacht voor veranderkundige kennis en concepten. In de grondslag van het Ontwikkelprofiel Vlaamse lerarenopleiders (Smets & van der Hauwe, 2015) wordt wel een op innovatie gerichte houding genoemd, maar ook hier wordt geen expliciete vermelding gemaakt van veranderkundige expertise die nodig is om die 'op innovatie gerichte houding' te vertalen naar duurzame innovaties die de eigen lespraktijk overstijgen.

Het ontbreken van veranderkundige kennis in de kennisbasis voor lerarenopleiders kan – voor een deel – het gebrek aan aandacht voor veranderkundige vraagstukken binnen de lerarenopleidingen verklaren. Het kan makkelijk leiden tot projecten die veel aandacht hebben voor inhoudelijke vernieuwingen en voor onderzoek, maar die procesmatig niet veel verder komen als het gaat om daadwerkelijke implementatie in de praktijk van opleidingen. In die zin is het artikel van Snoek, Crasborn & Oldenboom interessant, omdat die juist wel dat veranderkundige perspectief pakken en aandacht besteden aan de spanningen en paradoxen die kunnen optreden als vernieuwingen fundamentele vraagtekens plaatsen bij de bestaande uitgangspunten van opleidingsroutes. Die aandacht voor het veranderproces is in onze ogen belangrijk en vinden we te weinig terug in het Tijdschrift voor Lerarenopleiders. Lerarenopleiders zijn creatief in het ontwerpen van nieuwe aanpakken, nieuwe instrumenten en nieuwe inhouden. En ze zijn onderzoekend en nieuwsgierig, getuige de vele onderzoeksartikelen in het tijdschrift. Maar die creativiteit en nieuwsgierigheid lijkt minder vaak gericht op de daadwerkelijke implementatie van nieuwe aanpakken, instrumenten en inhouden in de dagelijkse praktijk. Zoals leren een tweede orde reflectie kent (double-loop-learning) waarbij iemand zich niet alleen de vraag stelt: 'Heb ik geleerd wat ik wilde leren?', maar ook de vraag: 'Was mijn leerstrategie effectief en hoe kan ik die verbeteren?', zo kan er ook sprake zijn

van double-loop-veranderen: Daarbij gaat het om reflectie op de wijze waarop een verandering is aangepakt en wat daarin wel en niet effectief was, waardoor je steeds bekwaamer wordt t.a.v. het veranderproces zelf. Dan gaat het bijv. om de vraag in welke mate het veranderproces dialogisch vorm heeft gekregen, welke rol studenten, leraren en werkveld hadden, en in welke mate het veranderproces zich kenmerkt door een dubbele bodem waarbij lerarenopleiders rolmodel zijn voor hun studenten in het vormen van een democratische gemeenschap waarin ieders stem telt en gehoord wordt. Als dat laatste het geval is, dan doen studenten impliciet of expliciet tijdens hun opleiding ook beelden en ideeën op hoe ze zelf veranderprocessen op hun school kunnen vormgeven, in nauw gesprek met collega's, leerlingen en ouders.

Paradoxen en de rol van onderzoek

Snoek, Crasborn & Oldenboom zijn geïnspireerd door het artikel van Schaap en Vanlommel (2024) over het omgaan met paradoxen. Strategieën om die paradoxen te vermijden kunnen makkelijk leiden tot het temperen van de ambities of tot vernieuwingen die beperkt blijven tot een kleine groep betrokken opleiders en studenten. Bohr, een natuurkundige, stelt dat het geweldig is wanneer je een paradox lijkt tegen te komen, omdat dit het enige is dat hoop biedt op vooruitgang en nieuwe inzichten. Daarmee bedoelde Bohr dat logische, verstandige ideeën, wanneer ze worden samengevoegd, in aanvang tegenstrijdig of zelfs absurd kunnen lijken. Paradoxen moeten niet worden opgelost of geëlimineerd, maar er dient doorheen te worden genavigeerd waarbij recht wordt gedaan aan nieuwe en bestaande onderdelen. En dat is precies waar Snoek, Crasborn en Oldenboom voor pleiten: het omarmen van de paradox door ruimte te creëren voor het bestaan van *care* naast *courage*.

Die paradoxen hebben te maken met onderliggende waarden en botsende curriculumoriëntaties, maar ook met het feit dat innovaties in complexe organisaties niet alleen een kwestie zijn van vernieuwing van inhoud, maar ook veranderingen vragen op het terrein van structuren, culturen, processen en mindsets van mensen. Het vraagt iets van examencommissies om ruimte te creëren voor experimenten. Het vraagt iets van opleiders omdat het implementeren van iets nieuws ook gepaard gaat met het loslaten en de-implementeren van iets ouds. Het vraagt om professionalisering van opleiders die nieuwe routines moeten ontwikkelen. Het vraagt iets van leidinggevendenden om alle stemmen een plek te geven. En het vraagt van iedereen het vermogen

om om te gaan met onzekerheid en om nieuwsgierig te zijn naar de opvattingen en drijfveren van anderen.

Want uiteindelijk vraagt innovatie van lerarenopleidingen in essentie verandering van (beliefs van) opleiders (Kelchtermans, 2023; Mentink, 2023)! Dat vraagt om ruimte voor kwetsbaarheid en empathie in een open dialoog.

In dat complexe proces kan ook onderzoek een bijdrage leveren. Double-loop-veranderen vraagt om onderzoek waarin niet alleen aandacht is voor de inhoud van de verandering en of die verandering effect oplevert, maar ook aandacht voor het veranderproces: Wat maakte dat iets landde bij de mensen die het moest gebruiken? Wat vroeg het aan aanpassingen in systemen, structuren en mindsets? Wat wordt er niet meer gedaan, wat is ge-deïmplementeerd? Welke emoties speelden daarbij een rol en hoe is daar mee omgegaan?

Degelijke vragen kunnen een plek krijgen in bijvoorbeeld ontwerpgericht onderzoek (McKenney & Reeves, 2011) of participatief actieonderzoek (Eelderink, 2021).

Tot slot

Met heel veel plezier lazen we alle artikelen in dit themanummer. Het laat zien dat innovaties in lerarenopleidingen groots en meeslepend kunnen zijn en het hele curriculum overhoop kunnen gooien, maar ook kleinschalig, gericht op specifieke onderdelen van het curriculum. Het laat zien dat innovaties plaats kunnen vinden binnen de opleiding zelf, of juist in het werkveld of in de tussenruimte waar lerarenopleiders, studenten en leraren elkaar ontmoeten. Het laat echter ook zien dat er ruimte – en wat ons betreft behoefte – is aan meer aandacht voor het veranderproces zelf. Juist gegeven de vele maatschappelijke ontwikkelingen en de verwachtingen t.a.v. leraren en daarmee van lerarenopleidingen zullen we moeten blijven innoveren, vernieuwen en veranderen. Dat vraagt een grote mate van wendbaarheid van de lerarenopleidingen en daarmee vaardigheid om vernieuwingen effectief te kunnen implementeren.

Auteurs

dr. Marco Snoek is lector 'Leren & Innoveren' aan het Kenniscentrum Onderwijs en Opvoeding van de HvA. Hij werkt aan vraagstukken rond de opleiding en verdere ontwikkeling van leraren, leiderschap van leraren en hun rol bij onderwijsinnovaties. Samen met Ingrid Paalman-Dijkenga is hij betrokken bij het NRO-project Samen Vernieuwend Opleiden.

m.snoek@hva.nl

dr. Ingrid Paalman-Dijkenga is lector Goede Onderwijspraktijken bij hogeschool Viaa te Zwolle. Zij houdt zich bezig met de vraag hoe de stem van de lerende (in al zijn gelaagdheid) wordt gehoord in de pedagogische- en didactische contexten van leren en in de schoolorganisatie. Leiderschap en de persoonlijke professionele identiteit zijn daarvan onderdeel. Samen met Marco Snoek is zij betrokken bij het NRO-project Samen Vernieuwend Opleiden.

i.paalman@viaa.nl

Referenties

Eelderink, M. (2021). *Handboek Participatief Actieonderzoek. Samen bouwen aan een betere wereld*. Uitgeverij SWP.

Kelchtermans, G. (2018). Onderwijsvernieuwing is een werkwoord. Opleiden voor geëngageerde vernieuwingspraktijken. *VELON Tijdschrift voor Lerarenopleiders*, 39(4), 7-22.

Kelchtermans, G. (2023). *Leraar zijn, leraar worden*. Pelckmans.

Krijgsman, C., Snoek, M., Abels, S., Dekkers, M., van Gemert, M., & Thurlings, M. (2022). *Duurzame innovaties in het onderwijs: een systematische literatuurreview: de invloed van (gespreid) leiderschap en de samenhang met contextuele, relationele en individuele condities*. Eindhoven: TUE.

McKenney, S. & Reeves, T., (2011). *Conducting Educational Design Research*. Routledge.

Mentink, R. (2023). *De beliefs van schoolleiders bij gespreid leiderschap*. Proefschrift.

Schaap, L., & Vanlommel, K. (2024). Why so many change efforts fail: using paradox theory as a lens to understand the complexity of educational change. *International Journal of Leadership in Education*.
<https://doi.org/10.1080/13603124.2023.2298210>

Schiro, M. (2013). *Curriculum Theory: Conflicting Visions and Enduring Concerns*. SAGE

Smets, B. & van der Hauwe, J. (2015). *VELOV Ontwikkelingsprofiel Vlaamse Lerarenopleiders*. VELOV. https://www.velov.be/wp-content/uploads/2021/05/VELOV_OntwikkelingsprofielVlaamseLerarenopleiders_2015.pdf

Velon (2017). *Beroepsstandaard Registratie Lerarenopleiders*, Velon. (2016). <https://registratiesite.brlo.nl/CMS/VELON/Downloadpagina/Algemeen/Brochure%20Beroepsstandaard%205e%20druk.pdf> .

Velon (2016-2019). *Kennisbasis Lerarenopleiders katern 1 t/m 7*. Velon.
<https://velon.nl/professionalisering/kennisbasis/>